

VIBYSTENEN

ETT ÖSTGÖTSKT RUNSTENSFYND

Av Sven B. F. Jansson

Den 25 juli 1962 upptäcktes i Viby kyrka i Östergötland en okänd runsten. Upptäckten gjordes vid den då pågående, genomgripande restaureringen av kyrkan.

Runstenen låg som grundsten under tornets norra mur, omkring en halv meter under den nuvarande marknivån. Den ristade, flata sidan var vänd nedåt och låg direkt på marken, som utgjordes av sandjord med smärre, högst knytnävsstora kullerstenar. Marken under tornet hade tydligen urbottnats och tilljämats, innan grunden lades. Runstenen, som var den största av grundstenarna under nordmuren, låg med rotändan åt väster och toppen åt öster. 45 cm av den stora stenens kant sköt ut utanför muren.

Innan jag övergår till att behandla runinskriften, skall jag helt kort redogöra för hur det kom sig, att den norra torngrunden framgrävdes, och hur man upptäckte, att en av grundstenarna var en runsten, trots att den låg med den ristade sidan direkt på marken.

På tornets norra och södra sida uppfördes under 1700-talets senare hälft två originella tillbyggnader i direkt anslutning till tornmurarna; tornets norra mur utgör alltså den norra tillbyggnadens södra vägg (se fig. 1). Tornet med sitt vackra murverk och sina huggna hörnkedjor är utan tvivel uppfört samtidigt som den äldsta kyrkan, vilken av sakkunskapen dateras till 1100-talets senare del.¹

¹ I Linköpings stift i ord och bild (1949), s. 756 förekommer en missvisande uppgift om tornets ålder: »Den äldsta kyrkan, som var av kalksten, uppfördes under 1100-talets senare hälft ... Ett torn byggdes 1662-63. Denna kyrka revs 1776 och därefter byggdes en ny under ledning av byggmästare Petter Andersson från Linköping.»

Fig. 1. Viby kyrka. Den nyfunna runstenen rest vid tornets nordvästra hörn, nära fyndplatsen. — Viby Church. The runestone erected to the left of the tower doorway.

I slutet av juli 1962 skulle så i samband med restaureringen ett nytt golv inläggas i den norra tillbyggnaden. Under de förberedande grävningsarbetena blottades torngrunden, och eftersom den största grundstenen stack ut ur muren nästan en halv meter och därför skulle kunna störa arbetet, slog man av ett stycke av den utskjutande kanten. Lyckligtvis kom då kyrkvärden Denver Wurnell till kyrkan; han vände på de lossagna skärvorna och såg att de var ristade. (De färska brottyorna kan ses på fig. 2.) Arbetet avbröts och jag fick omedelbart rapport om fyndet.

Därefter vidtog det ganska besvärliga arbetet att frigöra runstenen och draga ut den ur grunden. Tornmuren visade sig vara mycket stabilt byggd; dess tjocklek är drygt två meter, varför man ej behövde riskera att den skulle kalva. Stenen lyftes sedan ut genom tillbyggnadens trånga dörröppning och lades på kyrkogården. Arbetet utfördes under ledning av ingenjör Ture Jangvik, teknisk rådgivare vid kyrkorestaureringen.

Runstenens baksida var täckt av mycket hårt, säkerligen medel-

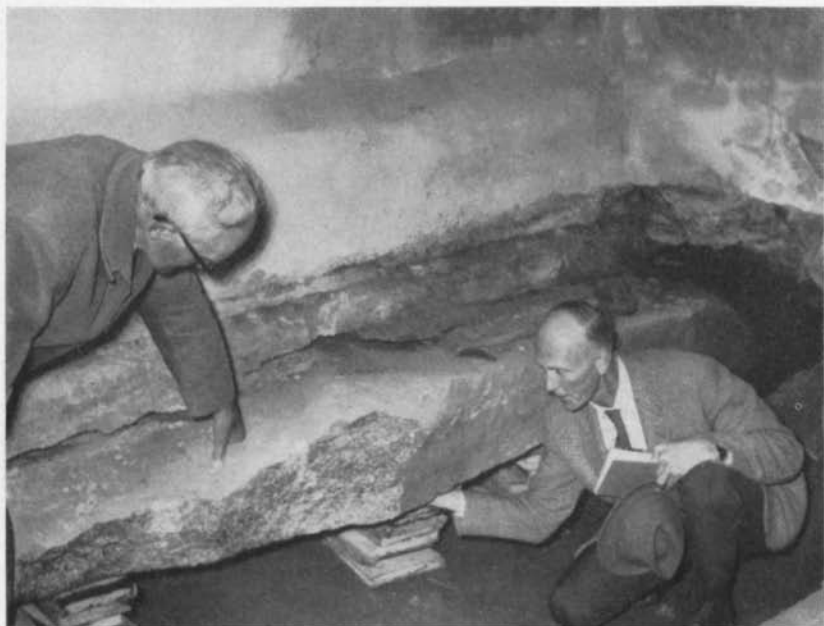

Fig. 2. Runstenen undersöks på fyndplatsen. — Examining the runestone at the site of the find.

tida murbruk, som också hade kommit att täcka delar av ristningsytans kanter.

¶ Eftersom runstenen tydligen redan på 1100-talet hade lagts som grundsten, vågade man förmoda, att spår av gammal uppmålning skulle ha kunnat bevaras i ristningslinjerna. Så var emellertid icke fallet. Varken under murbruket eller på andra ställen av ristningsytan fanns några färgrester.

Stenarten är ljusgrå granit; på sina ställen finns ett ytskikt av sandsten. Höjd 283 cm, största bredd (nedtill) 109 cm, största tjocklek 34 cm. Runornas storlek är 18–24 cm. Ristningen är delvis grund men i stort sett tydlig. Stenens övre högra del var sönderslagen. (Som ovan nämndes slogs ett stycke av den ur grunden utskjutande stenen bort, innan man visste att undersidan var ristad.) Fem skärvor med exakt passning återstod av det losslagna partiet.

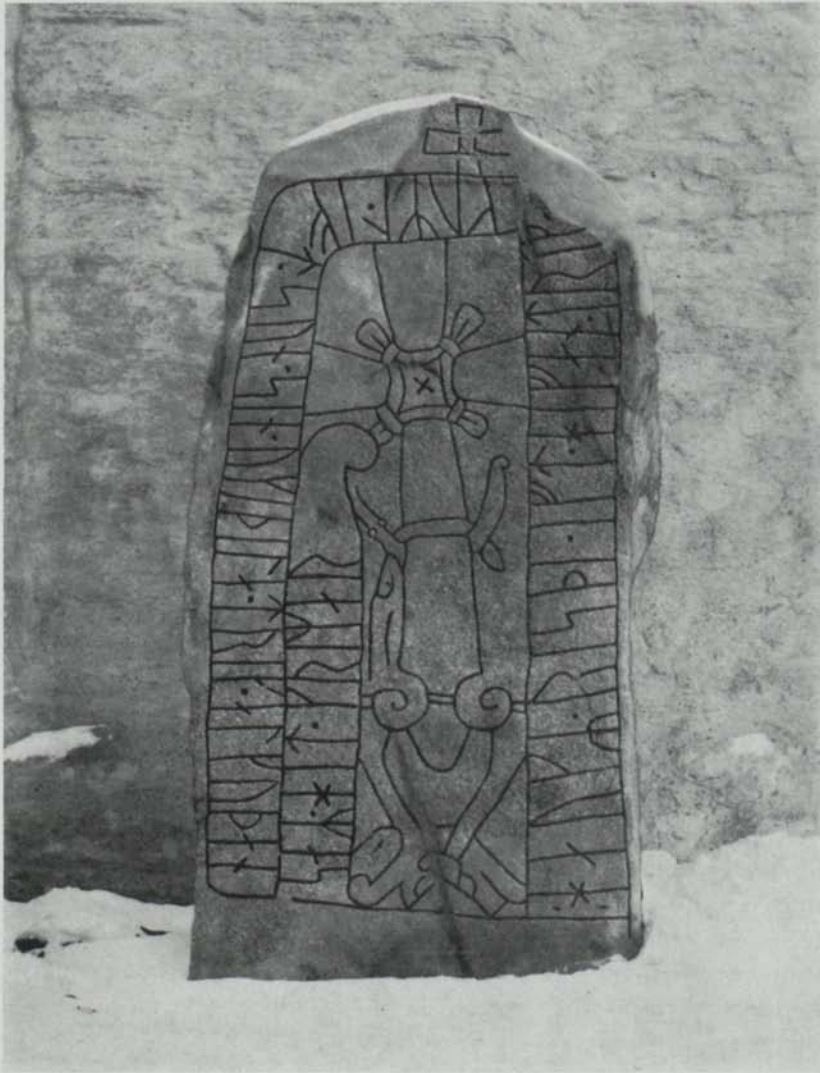

Fig. 3. Vibystenen. Foto A. Gustafsson, Linköping. — The Viby stone.

Runstenen lagades och restes genom Riksantikvarieämbetets försorg (R. Wibeck). Den fick sin plats vid tornets nordvästra hörn, strax N om torningången. Stenen står alltså nu rest nära den plats där den påträffades (se fig. 1 och 3).

Inskrift:

: haukr · risþi · ift · hifan · trik · kuml · ift · sun · sin · ukipila ·
 5 10 15 20 25 30 35 40
trik · alkupan sar · hit · krimar
 45 50 55 60 65

Haukr ræisþi æft hæfan dræng kuml æft sun sinn ukipila dræng allgodan. Sar het Grimarr.

»Hök reste efter 'häv' ung man minnesmärke efter sin son ..., en mycket god ung man. Han hette Grimarr.»

Till läsningen: Före 1 **h** finns två grunda fördjupningar, som förefaller att vara huggna. Skiljetecknen består eljest i denna inskrift av endast en punkt. 2 **a** har dubbelsidig bistav liksom övriga **a**- och **n**-runor. 4 **k** är ej stunget. I 6 **r** är bistaven lätt skadad på mitten genom flagring. 7 **i** är ej stunget. 11 **i** är säkert. 13 **t** och 29 **t** har dubbelsidiga bistavar, som utgår ett kort stycke nedanför huvudstavens topp. Runföljden 14–18 **hifan** är tydlig, trots att 18 **n** har skadats på mitten av en brottspricka. Skadan uppstod då stenens kant slogs sönder. 21 **i** är ej stunget. 22 **k** har förlorat huvudstavens nedre del genom bortslagning. I 26 **l** och 41 **l** utgår bistaven ett stycke nedanför huvudstavens topp. I 28 **f** når bistavarna ej upp till ramlinjen. Runföljden 36–42 **ukipila** är fullt säker. Efter 53 **n** finns ej skiljetecken. Runföljden 54–65 står i egen slinga innanför den vänstra kantslingan. 58 **i** är ej stunget. Skiljetecken saknas efter 65 **r**; ingen av de grunda, ojämna fördjupningar som där finns kan uppfattas som skiljetecken.

Vibystenens inskrift har formulerats på ett originellt sätt. Den avviker påfallande starkt från minnesinskrifternas ofta schablonmässiga stilisering. Tolkningen bereder emellertid inga svårigheter, om man bortser från runföljden 36–42 **ukipila**. Till detta »ord», som verkligen utgör en mycket dunkel punkt i inskriften, återkommer jag sedan de övriga, mera lättfattliga delarna har kommenterats.

Den nyfunna runstenen är rest av en man med namnet *Haukr* till minne av hans son *Grimarr*. Fadern har alltså ensam ombesörjt minnesvården efter sonen.

De båda männens namn har tydligen varit sällsynta i Sverige under vikingatiden. *Haukr*, som är vanligt på västnordiskt område (i synnerhet på Island) och väl styrkt i medeltida svenska och danska källor, har hittills endast varit säkert belagt på två svenska

runstenar. Den ena av dem är den skadade runsten, som år 1926 genom ett förbiseende kom att döljas under golvet i Botkyrka gravkapell (Sö 282), den andra är den uppländska runsten, som för ett tiotal år sedan återfanns vid Bensta i Skånela socken (se S. B. F. Jansson i *Fornvännen* 1953, s. 278 f.).

Grimarr, den döde sonens namn, har av runinskrifterna att döma varit ännu mindre spritt i Sverige under vikingatiden. Den nu påträffade inskriften ger oss nämligen det enda fullt säkra runsvenska belägget på namnet. Av intresse i detta sammanhang är emellertid en annan nyfunnen runinskrift, också den östgötsk. Jag åsyftar den fragmentariska inskrift, som finns på ett av de många runristade stenstyckena i Hovs kyrka. Det bevarade partiet av inskriften lyder: ... **ir** × **krima** ... Eftersom ... **ir** av allt att döma utgör slutet av prepositionen *yfir* 'över', bör **krima** ... vara ett personnamn eller början av ett sådant. När jag för ett par år sedan lämnade en kortfattad redogörelse för stenfunden i Hovs kyrka (*Filologiskt arkiv* 9, 1962), framhöll jag, att man här snarast hade att räkna med ett mansnamn *Grimi*, *Grimaldi* eller *Grimarr*, men konstaterade, att »intet av dessa namn är ... känt från runinskrifter» (a. a. s. 24). Genom fyndet av Vibystenen har detta förhållande ändrats. Vi har fått ett säkert belägg på mansnamnet *Grimarr*. Eftersom man nu kan fastställa, att namnet *Grimarr* har varit i bruk i Viby, alltså i samma trakt som Hov, blir det högst sannolikt, att också Hovinskriften har haft namnet. **krima** ... bör sålunda kunna suppleras **krimar**, och vi skulle då numera ha två runsvenska belägg på detta sällsynta namn.

Inskriften omtalar, att Hök »reste kummel» efter sin son. Detta uttryckssätt är ganska vanligt på östgötska runstenar. Om ordet *kum(b)l* n. 'minnesmärke' se N.-G. Stahre, *Stångskäret, Kåksna och Kummelberget* (1952), s. 180 f.

Minnesmärket är rest *æft hæfan dræng, ift · hifan · trik · hæfan, hifan*, är givetvis ack. sg. mask. av adjektivet *hæfr*, 'häv, duktig, rask, präktig'. På en uppländsk runsten (U 289) förekommer ordet i samma förbindelse: ... *æftik Holmqæik, faður sinn, dræng hæfan (trink hifan)*. Det förefaller troligt, att adjektivet också har stått på en annan (nu förkommen) uppländsk runsten, nämligen U 610 Granhammar, Västra Ryds sn. Inskriften lyder:

... **ti : stin þana : ift : askut : sun sin : trik : h . . .**, *ræisti stæin þenna æft Asgaut, sun sinn, dræng h(æfan)*. En adverb bildning *hæfila* förekommer på ett par runstenar. Sålunda lyder den strof, som avslutar Ulunda-stenens inskrift: *For hæfila| fear aflaði| ut i Grikkium| arfa sinum*. »For manligen/ gods 'avlade'/ ute i Grekland/ åt sin arvinge» (U 792). På en runsten vid Överselö kyrka (Sö 207) finner vi likaså detta adverb: *For hæfila| hann til Ænglands*.

Substantivet *drængr*, som två gånger möter oss på Viby-stenen, användes ofta i runinskrifterna från tiohundratalet som en hedrande benämning på en (ung) man. Till *drængr* är bildat det också från runstrofer välkända adverbet *drængila*, vilket till innebörden ofta sammanfaller med *hæfila*.

Grimarr kallas i inskriften ej endast *hæfan dræng*, utan han får också epitetet *dræng allgodan*. Adjektivet *allgoðr* förekommer flerstädes i runinskrifterna i appositionerna till den döde: Ög 66 Bjälbo kyrka: **suain halkuþan, svæin allgodan**; Vg 32 Kållands-Åsaka kyrka: **alkuþan trik**; U 143 Hagby, Täby sn: **alkoþan trenk**; DR 293 Hällestad, Skåne: **þiakn alkuþan**. Andra runbelägg på adjektivet är: U 208 Räcksta, Angarns sn: **sunir alkoþir** och DR 389 Nyker, Bornholm: **trenkr algoþar**.

Den döde sonens namn får läsaren ej veta förrän i inskriftens sista sats: *Sar het Grimarr*. Med namnet avslutas inskriften. Detta är en mycket ovanlig stilisering av en minnesinskrift, men den är ej alldeles enastående. Sålunda lyder inskriften på U 166 Östra Ryds kyrka: **ku lit · rasa · kuplah · iftir · sun · miuk · nutan · trik · mirki · þisa · an it · sihuastr**. Ordställningen i denna uppländska inskrift bär tydligt vittne om versifiering:

<i>Gyi let ræisa</i>	»Gye lät resa
<i>Guðlaug æftir sun,</i>	och Gudlög efter sonen,
<i>miok nytan dræng,</i>	en mycket dugande man,
<i>mærki þessa.</i>	dessa märken.
<i>Han het Sigvastr.</i>	Han hette Sigvast.»

På ett runstensfragment i Vaksala kyrka (U 960) har följande inskrift bevarats: ...**sun snialan sar hit . . .**, (*æftir*) *sun sniallan. Sar het . . .* (»... efter sin raske son. Han hette ...»).

Viby-inskriftens avslutande sats kan också påminna om for-

muleringar i följande runtexter: U 29 Hillersjö, Hilleshögs sn: *En mar æin lifði. Hon het Inga*, »Men en enda flicka levde. Hon hette Inga»; U 1016: ... *æftir sunu sina. Sa het Aki, sem's uti fors*. »... efter sina söner. Han hette Åke, som förgicks utomlands»; G 163 Sjonhems kyrka: *Hann do haima, ok atti dottur aina. Han hailir Hailvi*, »Han dog hemma och ägde en dotter. Hon heter Hailvi.»

Viby-inskriften är som sagt utformad på ett påfallande ovanligt sätt. Intet tvivel kan råda om att ristaren har eftersträvat en högtidlig stilisering av inskriften. Han har uppenbarligen strävat efter att ge den en utformning, höjd över det vardagliga, och man torde kunna säga, att han har lyckats i sin strävan. Verkningsfullt är t. ex. att ristaren icke förrän i inskriftens sista ord, i en särskild sats, nämner den döde sonens namn: *SAR het Grimarr*. Därigenom framhäves namnet; det får en betoning, som till oss starkt förmedlar Höks sorg över förlusten av sin son.

Överhuvudtaget är inskriftens stilisering betingad av rytm och, vad ingressen beträffar, av allitteration:

*Haukr ræisþi
æft hæfan dræng*

Genom att *hæfan* har satts framför *dræng* framträder *h*-alliterationen starkare.

Det kan kanske vara av vikt att ha denna högtidliga formulering av inskriften i minnet, när man skall försöka tolka den dunkla runföljden **ukipila**. Den är placerad omedelbart efter *sun sinn*, och man väntar snarast att här finna sonens namn. Appositionen *sun sinn* skulle då stå före namnet, vilket som bekant ofta är fallet i runinskrifterna. Men namnet på sonen, *Grimarr*, meddelas i inskriftens sista sats; om runföljden skulle återge ett namn, måste man alltså förutsätta, att sonen vid sidan av sitt vanliga namn har haft ett öknamn, ett smeknamn. Detta är ju i och för sig ej otänkbart, men något personnamn, som naturligt låter förena sig med **ukipila**, har jag icke lyckats finna. Man måste nog konstatera, att runföljden knappast kan återge ett namn.

Ur formell synpunkt skulle runföljden kunna vara ett adverb på *-ila*, alltså ett ord av samma typ som *drængila* och *hæfila*. Ordställningen gör emellertid tanken på ett adverb föga tilltalande.

Möjligt är också att uppfatta det dunkla »ordet» som ett berömmande adjektivattribut, lagt till släktskapsordet på vanligt sätt: *æft sun sinn ukipila, dræng allgodan*. Attributet skulle då stå i bestämd form (ack. sg. mask.), vilket emellertid är mycket ovanligt; jfr dock U 69: ... *æftir sun sinn æiniga*. Formellt skulle ju också ett oböjligt adjektiv vara tänkbart.

En återstående möjlighet² är att uppfatta **ukipila** som ett substantiv. Man kan räkna med att ordet har prefixet *o-* (jfr *onidíngr*, **unipíkr**) eller är en sammansättning med *ung-* (**uku my**, *ungu moy*). Trots att skiljetecken saknas skulle **uk** också kunna återge konj. *ok*. Någon enkel och sannolik tolkning har jag tyvärr ej lyckats finna. Någon vanlig felristning föreligger såvitt jag förstår ej heller.

Skulle man våga gissa, att ristaren har åsyftat ett substantiv *ungadili*, m. (ack. *ungadila*), ett högstämt, 'litterärt' ord med betydelsen 'ättens unge huvudman'? Betydelsen skulle då ligga nära innebörden i ord som *aðalborinn*, *óðalborinn*, *arfborinn* och *eðli borinn*.

I inskriften förekommer ingen bön för den dödes själ, men ristningen domineras av ett originellt utformat ringkors med bandändar utlagda i svicklarna. Runt korsstammen, som nedtill är knuten till ett intressant ornament, ringlar sig en liten orm med glosögon.

Den nyfunna inskriften gör ett jämförelsevis ålderdomligt intryck. Särskilt formen **risþi** är av betydelse för dateringen; **þ** i preteritum av verbet 'resa' är ett av de säkrare åldersmärkena i runinskrifter. Vidare kan anföras, att **u**-runan användes som tecken för *o*-ljudet i *allgodan* samt att inga stungna runor förekommer. Bruket av **sar** (ej **han**) som anaforiskt pronomen i ny huvudsats kan också nämnas i detta sammanhang, liksom formen **ift** (ej **iftir**). Av allt att döma har Vibystenens ristats vid början av 1000-talet.

² Det kan kanske nämnas, att man i en inskrift av detta slag ej utan tvingande skäl bör räkna med en avsiktlig omkastning av runorna. Endast under förutsättning att man genom att ändra runornas ordningsföljd kan få fram ett i sammanhanget helt passande ord, är en sådan operation försvarlig. Så förhåller det sig icke i detta fall.

En ristad sten påträffades år 1912, då Viby västra bogårdsmur ombyggdes. Stenen, som i Östergötlands runinskrifter är upptagen som nr 244 Vifolka(!) kyrkogård, står nu rest 40 m NV om torningången, intill västra bogårdsmuren. Stenen saknar runinskrift; ristningen består endast av ett stort, dekorativt kors. Vid sidan av denna korsristade sten bör ha funnits en sten med runinskrift. Det är möjligt, att den nu under tornmuren påträffade Vibystenen och den år 1912 i bogårdsmuren funna stenen tillsammans har ingått i det minnesmärke, i det 'kummel', som Hök reste efter sin son Grimar.

SUMMARY

S. B. F. Jansson: The Viby Runestone—an Östergötland find.

A hitherto unknown runestone was discovered at Viby Church, Östergötland, in the summer of 1962. It was part of the foundations of the north wall of the tower, and had clearly been removed from its original situation and placed as a foundation stone when the church tower was built in the 12th century.

The inscription is an unusual one. By the use of rhythm and alliteration the author endeavoured to give it a solemn tone.

"Hauk erected in honour of a noble young man this memorial in memory of his son (the young head of the family?), a very good young man. His name was Grimar."

The inscription most probably dates from the early years of the 11th century.